

МІНСК

У СВЕЦЕ ДАСЛЕДАВАННЯЎ БЕЛАРУСКІХ ГІСТОРЫКАЎ

Таццяна Даўгач,
старшы навуковы супрацоўнік
аддзела спецыяльных
гістарычных даследаванняў
Інстытута гісторыі НАН
Беларусі, кандыдат
гістарычных навук

Знаёмства турыстаў з Беларуссю вельмі часта пачынаецца менавіта з наведвання Мінска. Сталіца краіны, адзін з найбуйнейшых мегаполісаў Еўропы, старажытны горад з больш як 950-гадовай летапіснай гісторыяй нязменна прыцягвае да сябе ўвагу. Тут ёсць чым зацікавіцца нават самым пераборлівым турыстам, паколькі горад хавае ў сабе мноства гістарычных пластоў, якія праз расповед і інтэрпрэтацыі экскурсаводаў літаральна ажываюць і ўвасабляюцца ў захапляльныя сюжэты. Экскурсія па Мінску звычайна праходзіць лёгка і ўзнёсла, але за гэтай лёгкасцю стаіць карпатлівая шматгадовая праца многіх пакаленняў гісторыкаў, археолагаў, крэацываў.

Дадзены артыкул – спроба прааналізаваць унёсак беларускіх навукоўцаў у развіццё экскурсійнай справы на прыкладзе фарміравання комплексу гістарычных ведаў пра Мінск.

Найбольшая інтэнсіўнасць даследаванняў прыпадае на XX ст. Гэта звязана, з аднаго боку, са станаўленнем арганізацыйных асноваў беларускай навукі, і найперш заснаваннем Інбелкульту (1922 г.), а таксама са з'яўленнем у горада сталічнага статусу. Так, яшчэ ў 1925 г. археолаг І.А. Сэрбаў звярнуў увагу на Мінскае замчышча як месца з прыкметамі старажытнай гарадской матэрыяльнай культуры, аднак першыя археалагічныя раскопкі былі праведзены толькі праз дзесяць гадоў – у 1935 г. (А.М. Ляўданскі і А.Д. Каваленя) [1]. Аднак стацыянарныя археалагічныя даследаванні пачаліся ў пасляваенныя часы і праводзяцца да нашых дзён. У цэлым можна назваць больш за два дзясяткі вядомых навукоўцаў, якія былі задзейнічаны ў археалагічным даследаванні Мінска, у выніку чаго не толькі выдадзены манаграфіі і шматлікія навуковыя публікацыі, але і сфарміраваны наратыў аб духоўнай і матэрыяльнай культуры сярэднявечнага Менска. Дзякуючы каласальным навуковым намаганням сённяшнія жыхары і наведвальнікі горада могуць атрымаць уяўленне аб тым, як ён развіваўся ў найбольш ранні час свайго існавання.

Адзначым, што гэты перыяд мае яшчэ шмат нявырашаных дыскусійных пытанняў, адказ на якія можа даць толькі далейшае вывучэнне

Гарадзішча на р. Менка. Фота С. Плыткевіча

гістарычнай і археалагічнай спадчыны горада. Так, да сённяшняга моманту ідуць спрэчкі аб першапачатковым месцазнаходжанні Менска. Існуе дзве асноўныя версіі. Згодна з адной, першапачаткова горад размяшчаўся на р. Менка (каля сучаснай в. Гарадзішча Мінскага р-на), якая і дала яму назву. Гэта гіпотэза грунтуецца на больш ранніх, у параўнанні з Менскам на Нямізе, археалагічных знаходках, а таксама на летапіснай згадцы пра тое, што ў 1067 г. войскі Кіеўскага князя Ізяслава, пакінуўшы разбураны горад, пайшлі «к Немізе», дзе 3 сакавіка і адбылася знакамітая бітва. Перанос горада на новае месца адбыўся пасля другога руйнавання Менска ўжо ў 1084 г. войскамі Уладзіміра Манамаха [2]. Дадзеная трактоўка была выказана гісторыкам А. Ясінскім, якога затым падтрымалі А. Ляўданскі, А. Каваленя, пазней Л. Аляксеў, Г. Штыхаў, В. Ляўко [3].

Іншую версію прапанаваў вядомы археолаг, даследчык ранняй гісторыі Мінска Э.М. Загарульскі. Згодна з яго навуковай гіпотэзай, ніякага пераносу старажытнага Менска ў XI ст. не было; ён ад пачатку развіваўся на р. Нямізе, якая, магчыма, калісьці называлася Менка, аднак пад уплывам невысветленых абставін была перайменаваная ў Нямігу [4].

Такім чынам, мы можам назіраць суіснаванне дзвюх версій пачатковай гісторыі горада, што, нягледзячы на ​​своеасаблівы канфлікт меркаванняў, прыцягвае шмат увагі жыхароў горада і турыстаў да праблемы заснавання старажытнага Менска. Верагодна, менавіта дадзенае спрэчнае пытанне і звязаная з ім «турыстычная зацікаўленасць» паспрыяла з'яўленню

новых экскурсійных аб'ектаў на месцы меркаванага першапачатковага знаходжання.

Акрамя навуковых версій паходжання Менска, ёсць і легендарная, якая таксама мае шэраг інтэрпрэтацый. Варта адзначыць, што выкарыстанне падчас экскурсій паданняў аб утварэнні гарадоў дапамагае засяродзіць увагу экскурсантаў на выбранай тэме, намаляваць яскравы і запамінальны вобраз мінулага. Аднак і для навукі легенды аб тапонімах нясуць шмат цікавага, паколькі адлюстроўваюць калектыўныя ўяўленні насельніцтва аб займанай ім географічнай прасторы. Праз вывучэнне паданняў даследчык можа атрымаць звесткі аб ментальнасці, культуры, гаспадарчай дзейнасці і каштоўнасцях тагачасных жыхароў. Упершыню паданне аб чароўным млынары Менеску было надрукавана П.М. Шпілеўскім у сярэдзіне XIX ст. Этнограф выказваў меркаванне, што ў Менеска мог быць рэальны правобраз – нейкі князь-заснавальнік горада, які перадаў Мінску сваё імя [5]. Аднак сёння большасць вучоных лічыць, што Менск атрымаў сваю назву ад гідроніма «Менка», а ўжо пазней менавіта яна дала імя легендарнаму асілку Менеску [6].

Археалагічныя раскопкі на месцы будаўніцтва станцыі метро «Няміга», фота з сайта <https://planetabelarus.by>

Верхні горад, Мінск. Фота з сайта <https://novychas.by>

Этнаграфічныя даследаванні паказваюць, што паданне мае познесярэднявечнае паходжанне, паколькі млыны на тэрыторыі Беларусі пачалі будаваць прыкладна ў гэты час. Сам жа Менск як персанаж нясе ў сабе адбітак праіндаеўрапейскай міфалогіі, якая зведала лакальную трансфармацыю. Так, адначасова гэта і асілак, і чарадзей, і млынар, і правадыр дружыны, мае сувязь з культуам камянёў (бо менавіта з іх, а не з зерня, малоў муку). Таксама легендарны персанаж «водзіцца» з нячыстай сілай, што з аднаго боку яднае сюжэт падання з іншымі еўрапейскімі сярэднявечнымі легендамі, з іншага – стварае запамінальны, непаўторны і досыць экспрэсіўны вобраз «заснавальніка» Мінска.

Сярод важных падзей асобнае месца займае наданне Мінску магдэбургскага права ў 1499 г. Галоўная сведка працы магістрату – гарадская ратуша – не захавалася да нашых дзён, аднак у 2003 г. яна была адноўлена і адразу стала цэнтрам прыцягнення ўвагі турыстаў. Безумоўна, гэты будынак – нагода для экскурсавода распавесці аб гарадскім праве. Комплекс навуковых ведаў аб ім яшчэ толькі фарміруецца, аднак мы можам канстатаваць вялікую цікавасць даследчыкаў да дадзенай праблемы.

Пачатак вывучэння гарадскога права на тэрыторыі Беларусі звязаны з імем В.Д. Дружыцы. У канцы 20-х гг. XX ст. выйшаў шэраг прац навукоўца, прысвечаных гарадскому

самакіраванню [7, 8]. Улічваючы панаванне ў той час марксісцка-ленінскай гістарычнай канцэпцыі і дамінаванне матэрыялістычнага разумення развіцця грамадства, аўтар асаблівую ўвагу надаў эканамічным аспектам станаўлення гарадоў і прышоў да высновы, што гарадское самакіраванне стала вынікам сацыяльнай барацьбы. Аднак даследчык зрабіў важную заўвагу аб асаблівасцях магдэбургскага права ў беларускіх гарадах. Так, ён адзначыў, што ў іх, у адrozenне ад нямецкага і польскага ўзораў, гарадская рада не мела строгага размежавання

Кампазіцыя «Брама Памяці» на тэрыторыі мемарыяльнага комплексу «Трасцянец», фота з сайта <https://planetabelarus.by>

з лавай, вoit прызначаўся князем, пасада лаўніка не перадавалася ў спадчыну і інш. [8].

У другой палове XX ст. да тэмы магдэбургскага права і гарадскога самакіравання звярталіся З.Ю. Капыскі [9] і А.П. Грыцкевіч [10]. У сучаснай беларускай гістарычнай навуцы гэтай праблемай займаюцца С.П. Стрэнкоўскі, А.Б. Доўнар, У.І. Пашкевіч, Н.М. Палтаржыцкая, якія вывучаюць магдэбургскую абшчыну горада, крыніцы па гісторыі самакіравання, дзейнасці магістрата і інш. Дадзеныя даследаванні дапамагаюць скласці цэльны аповед аб «магдэбургскім» перыядзе мінскай гісторыі (1499–1793 гг.) і паказаць, хто кіраваў горадам, якія пытанні вырашаў магістрат, як ставіліся службовыя асобы да выканання сваіх абавязкаў.

Варта адзначыць, што ў «магдэбургскі» перыяд горад атрымаў новы імпульс для развіцця. Сацыяльныя, эканамічныя, культурныя змены прыводзяць да пачатку маштабнага каменнага будаўніцтва ў Мінску. Старэйшая захаваная пабудова горада – Сабор св. Апосталаў Пятра і Паўла – а таксама шэраг буйных кляштарных комплексаў, якія фарміруюць знешні выгляд гістарычнага цэнтра Мінска, з’явіліся менавіта ў гэты час. Безумоўна, ніводная гарадская экскурсія не абмяне дадзеныя аб’екты, што робіць актуальным вывучэнне сакральнага дойлідства Мінска [11] і ўплываў магдэбургскага права на гарадскую забудову.

Вялікі пласт даследаванняў прысвечаны гісторыі Мінска ў часы уваходжання беларускіх зямель у склад Расійскай імперыі. Навуковыя распрацоўкі, прысвечаныя дадзенаму этапу развіцця горада, вельмі карысныя для складання кантрольных тэкстаў і тэхналагічных карт гарадскіх экскурсій. Навуковую значнасць гэтаму перыяду надае нават не тое, што Мінск стаў цэнтрам губерні (горад заўсёды меў высокі адміністрацыйны статус), а тое, што ў канцы XVIII – пачатку XX ст. ён зведаў надзвычай шмат змен. Яны адбыліся таму, што беларускія землі пасля падзелаў Рэчы Паспалітай трапілі ў склад Расійскай імперыі, а значыць, апынуліся ў новым для сябе культурным, палітычным, сацыяльным кантэксте. Акрамя таго, знешні выгляд Мінска і жыццё яго жыхароў адаптаваліся пад пэўныя ўмовы, якія паставіла імклівае развіццё капіталістычных адносін. Менавіта ў дадзены перыяд назіраецца істотнае павелічэнне колькасці гарадскога насельніцтва і глабальныя змены ў горадабудаўніцтве, якія прынеслі ў тым ліку і навукова-тэхнічны прагрэс (электрыфікацыя, вадаправод, чыгунка і г.д.).

У перыяд так званага «доўгага XIX стагоддзя» горад паступова пераўтварыўся ў капіталістычны цэнтр, дзе вірвала фінансавая жыццё, куды былі перанесены палітычныя і культурныя практыкі, якія ў папярэднія часы засяроджваліся ў замках магнатаў. У Мінску з’яўляецца гарадскі тэатр, грамадскі транспарт, паркі і скверы і г.д. Усе гэтыя рознапланавыя змены вывучаюцца гісторыкамі.

Грунтоўнае даследаванне гісторыі горада канца XVIII – пачатку XX ст. правёў З.В. Шыбека. Вынікамі працы сталі папулярныя сярод гісторыкаў, краязнаўцаў, экскурсаводаў і жыхароў горада манаграфіі «Мінск в конце XIX – начале XX в. Очерк социально-экономического развития», «Мінск. Старонкі жыцця дарэвалюцыйнага горада», «Мінскъ сто гадоў таму» [12]. Больш дыферэнцыянаваныя і вузкасפעцыяльныя навуковыя працы даюць уяўленні аб культурным складніку горада [13], яго фінансавым жыццём і банкаўскай сферы [14], становішчы розных сацыяльных пластоў у свеце станаўлення капіталістычных адносін, які імкліва змяняецца.

Жахлівыя наступствы для Мінска пакінулі дзве сусветныя вайны. Дадзеныя тэмы немагчыма абмінуць на экскурсіях. Грамадскі запыт на навуковае асэнсаванне гэтых з’яў задавальняецца шэрагам тэматычных даследаванняў [15–18]. Тэма Першай сусветнай вайны, якая ў савецкай гістарычнай навуцы лічылася «імперыялістычнай», доўгі час не закраналася навукоўцамі і разглядалася як адна з прычын рэвалюцыйных падзей 1917 г. [16]. Аднак для сучаснай беларускай гістарыяграфіі той перыяд цесна пераплецены з важным здабыткам беларускага народа – уласнай нацыянальнай дзяржавай. Адзначым, што менавіта падчас Першай сусветнай вайны і дзяржаваўтваральных працэсаў, якія яна запусціла, Мінск упершыню атрымаў сталічны статус.

Адной з самых трагічных старонак гісторыі горада стала Вялікая Айчынная вайна. Сёння ў Мінску падчас экскурсіі цяжка не заўважыць тых месцаў, якія ўшаноўваюць памяць герояў: гэта і стэла «Мінск – горад-герой», і шматлікія мемарыяльныя дошкі, звязаныя з дзейнасцю падпольшчыкаў, і гарадская тапаніміка. Гістарычная база даследаванняў, прысвечаных гэтай праблеме, пачала фарміравацца яшчэ ў 40-х гг. XX ст. Аднак большасць з іх была накіравана на адлюстраванне мужнасці і гераізму чырвонаармейцаў і партызанаў, а таксама на раскрыццё нацысцкіх злачынстваў. Тым не менш нельга абысці тэму акупацыі і мужага стыхійнага супраціву. Менавіта за дадзены супра-

ціў – дзейнасць падполля – Мінску ў 1974 г. было нададзена званне горада-героя. Вялікую значнасць для фарміравання экскурсійных праграм па горадзе ўяўляе манаграфія І.Ю. Варанковай «Двадцать второго июня, ровно в четыре часа...»: Минск и минчане в первые дни Великой Отечественной войны». На шырокай базе дакументальных крыніц даследчыца паказала трагедыю горада і яго жыхароў, лёс матэрыяльных каштоўнасцей, складанасці эвакуацыі, разбурэнні падчас першых бамбардзіровак [17].

З нядаўняга часу ў Мінску з'явіўся яшчэ адзін важны экскурсійны аб'ект, звязаны з ушанаваннем памяці ахвяр Вялікай Айчыннай вайны – мемарыяльны комплекс «Трасцянец», які знаходзіцца на месцы былога канцэнтрацыйнага лагера і масавых забойстваў – урочышча Благаўшчына. Перад будаўніцтвам мемарыялу на дадзенай тэрыторыі праводзіліся археалагічныя раскопкі пад кіраўніцтвам В. Кошмана. Падчас іх было выяўлена 34 магілы-траншэі, дзе былі знойдзены чалавечыя парэшткі, а таксама асабістыя рэчы вязняў. Праца антрапалагаў дапамагла ідэнтыфікаваць больш за 40 забітых. Сярод іх мужчыны і жанчыны, дарослыя і дзеці, малодшаму з якіх каля 5 гадоў.

Грунтоўныя даследаванні, прысвечаныя гісторыі лагера, выконвае Г. Багданава, якая не толькі прысвяціла Трасцянку шэраг артыкулаў [18], але і стала аўтарам кантрольнага тэксту і тэхналагічнай карты экскурсіі па мемарыяле.

Гораду як сацыяльна-культурнаму феномену ўласцівы дынамізм і зменлівасць. Яго жыццё вельмі разнастайнае і шматплановае і патрабуе пастаяннага вывучэння. Таму вялікае значэнне маюць навукова-практычныя канферэнцыі, найбольш адметнай з якіх стала «Мінск і минчане: дзесяць стагоддзяў гісторыі». Першае навуковае мерапрыемства з дадзенага цыклу адбылося ў верасні 2007 г. і было прымеркавана да святкавання 940-годдзя Мінска, другое, прысвечанае 510-годдзю атрымання горадам магдэбургскага права – у 2009 г. Пазней, у 2012 г. (да 945-годдзя) і ў 2017 г. (да 950-годдзя) прайшлі адпаведна трэцяя і чацвёртая. Кожная з іх стала ў свой час выдатнай платформай для абмеркавання актуальных навуковых праблем гісторыі горада, а вынікам працы мерапрыемстваў станавіліся грунтоўныя зборнікі навуковых артыкулаў [19].

Такім чынам, прафесійным гісторыкам і археолагам належыць істотны ўнёсак у вывучэнне гісторыі Мінска. У той жа час справай папулярызавана ведаў аб мінулым горада займаюцца экскурсаводы. Для больш плённай і інтэнсіўнай супрацы навукоўцаў з прадстаўнікамі сферы турызму бачыцца каштоўнай арганізацыя асветніцкіх лекторыяў. Мяркуем, што падобныя мерапрыемствы ўзбагацілі б экскурсаводаў новымі актуальнымі гістарычнымі ведамі, а гісторыкаў – новымі ідэямі для даследаванняў. ■

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. Мядзведзева В.У. Гісторыя археалагічных даследаванняў Мінска / В.У. Мядзведзева // Мінск і минчане: дзесяць стагоддзяў гісторыі. Крыніцы па гісторыі горада. Сацыяльныя структуры і паўсядзённасць: (да 945-годдзя Мінска): зб. навук. арт. / уклад. А.І. Груша; рэдкал.: А.А. Каваленя [і інш.]. – Мінск, 2012. С. 11–20.
2. Левко О.Н. Перемена местоположения Минска в связи с формированием раннегосударственной территориально-административной структуры в Полоцкой земле / О.Н. Левко // Мінск і минчане: дзесяць стагоддзяў гісторыі (да 940-годдзя горада): матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф., Мінск, 7–9 верасня 2007 г. / рэдкал.: А.А. Каваленя [і інш.]. – Мінск, 2008. С. 41–47.
3. Загорюльский Э.М. О местонахождении древнего Минска / Э.М. Загорюльский // Мінск і минчане: дзесяць стагоддзяў гісторыі (да 940-годдзя горада): матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф., Мінск, 7–9 верас. 2007 г. / рэдкал.: А.А. Каваленя [і інш.]. – Мінск, 2008.
4. Загорюльский Э.М. О местонахождении древнего Минска / Э.М. Загорюльский // Мінск і минчане: дзесяць стагоддзяў гісторыі (да 940-годдзя горада): матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф. Мінск, 7–9 верас. 2007 г. / рэдкал.: А.А. Каваленя [і інш.]. – Мінск, 2008.
5. Шпилевский П.М. Путешествие по Полесью и белорусскому краю / П.М. Шпилевский. – Минск, 2016.
6. Беларуская міфалогія: Энцыклапедычны слоўнік / С. Санько [і інш.]; склад. І. Клімковіч. – Мінск, 2006.
7. Дружчыц В.Д. Войты і іх улада ў беларускіх месцах з магдэбургскім правам / В. Дружчыц; Інбелкульт. – Мінск, 1928; Дружчыц В.Д. Магістрат у беларускіх месцах з магдэбургскім правам у XV–XVII стагоддзях / В.Д. Дружчыц. – Мінск, 1929; Дружчыц В. Места Менску у канцы XV і пачатку XVI ст. / В. Дружчыц // Працы БДУ. 1926. №12. С. 1–22.
8. Дружчыц В.Д. Магістрат у беларускіх месцах з магдэбургскім правам у XV–XVII стагоддзях / В.Д. Дружчыц. – Мінск, 1929.
9. Копыцкий З.Ю. Экономическое развитие городов Белоруссии в XVI – первой половине XVII в. / З.Ю. Копыцкий; Акад. наук БССР, Ин-т истории. – Минск, 1966; Копыцкий З.Ю. Социально-политическое развитие городов Белоруссии в XVI – первой половине XVII в. / З.Ю. Копыцкий; Акад. наук БССР, Ин-т истории. – Минск, 1975; Копыцкий З.Ю. Магдебургское право в городах Белоруссии (конец XV – первая половина XVII в.) / З.Ю. Копыцкий // Советское славяноведение. 1972. №5. С. 26–41.
10. Грицкевич А.П. Социальная борьба горожан Белоруссии (XVI–XVIII вв.) / А.П. Грицкевич; науч. ред. В.С. Поссе. – Минск, 1979; Грицкевич А.П. Частновладельческие города Белоруссии в XVI–XVIII вв. / А.П. Грицкевич; АН БССР, Ин-т истории. – Минск, 1975; Грицкевич А.П. Кіраванне прыватнаўладальніцкіх гарадоў Беларусі без магдэбургскага права (XVI–XVIII стст.) / А.П. Грицкевич // Весті Акад. навук Беларусі. ССР. – Серыя грамадскіх навук. 1974. №4. С. 49–58.

Поўны спіс выкарыстаных крыніц размешчаны на сайце

 SEE <http://innosfera.by/2021/07/tourism>